

Апстракт: Рад је посвећен критичком читању и (пре)вредновању есеја „Метафизички харикири“ Николе Милошевића из 1967. године. Указује се на Милошевићево разликовање појмова *ψυχички* и *μεταφизички харикири*, као и на теоријске конструкције Константина Леонтјева, Артура Шопенхауера, Фридриха Ничеа и Освалда Шпенглера, помоћу којих је Милошевић настојао да поткрепи своју тезу о филозофији као сечиву или бодежу којим филозоф рањава самог себе. Иако тај есеј Никола Милошевић није касније у својим књигама прештампавао, он је важан у оквиру целине његовог опуса, посебно кад је реч о његовом тумачењу такозване горке лепоте стила извесних песимистички односно меланхолично интонираних филозофских дела.

Кључне речи: Никола Милошевић, (психички и метафизички) харикири, психички бол, лепота стила, меланхолија

Редакција студентског часописа *Видици* (главни уредник је био Никола Вишњић) позвала је 1967. године Николу Милошевића да за неки од бројева да свој прилог на тему коју сам одабере. Тада је он, и као наставник на Катедри за светску књижевност, и као аутор књига *Антиројолошки есеји* и *Нејативни јунак*, а не на последњем месту и захваљујући својим јавним наступима, већ увелико уживао углед истакнуте личности у овдашњем културном животу. Одазивајући се овом позиву, Милошевић је послао есеј под насловом „Метафизички харикири“. После објављивања у *Видицима*, тај текст није више прештампаван.

Пада у очи да је у овом свом раду аутор користио, до данас широко распрострањен, неправилан облик термина који му је био потребан, наиме *харикири*; исправно је једино *харакири*.

Милошевић одмах на почетку текста за харикири каже да је то „један чудан обичај (...) који постоји у Јапану“. Већ ту се јавља прва тешкоћа у вези с овим есејом. Харикири није напросто неки „чудан обичај“, већ ритуално самоубиство, које под одређеним, не било којим околностима, врши самурај, дакле припадник војничке аристократије, по строго одређеним правилима, уз асистенцију пријатеља или неке друге личности, којој се на тај начин указује велика част, и то тако што изабрани учесник у овом ритуалу одсеца главу самурају који хоће да се убије, при чему она ипак треба да остане

делом коже везана за труп. Пре тога, сам самурај расеца специјалним, за ту сврху предвиђеним ножем себи стомак, и то слева надесно. Он то чини када прети опасност да падне у ропство, чиме би била уништена његова част, а што он ни по коју цену не може себи да дозволи; или када му његов господар то нареди; или када се, противећи се некој заповести коју је добио, на овај начин лишава живота, показујући тако своје неслагање или увређеност. Увређен је и зато ће се убити, мада не било како. У сваком случају, смисао овог ритуалног самоубиства је у очувању части, а не у наношењу бола себи, који се, наравно, мора јавити кад се овако нешто чини. За самураја су част, самопоштовање и прихватање хијерархије која оличава одређене животне вредности и презирање смрти изнад страха од бола или од саме смрти. Зато није свакоме ни дато да врши харакири. То је допуштено ратницима који су и по физичким и по духовним својствима која их одликују изнад 'обичних људи'.

Милошевић у свом есеју разликује психички и метафизички харакири (или, како он каже, харикири). У оба случаја, међутим, за њега је у свему томе од значаја једино наношење бола самоме себи, а будући да није реч буквално о самоубиству, мисли се на наношење себи специфичног психичког бола, помешаног са својеврсним уживањем. Напомиње се да харакири не треба поистовећивати с мазохизмом или садомазохизмом, пошто су то, вели Милошевић, термини којима се користи психоанализа, и који нису погодни да означе оно што он жели да опише. Реч *мазохизам* „асоцира на сексуални облик овог феномена, па тиме сувише поједностављује, сувише огрубљује и упрошћује појаву о којој размишљамо“. Да харакири није исто што и испољавање мазохизма, то је потпуно тачно, а да ли из разлога које наводи Милошевић у својој анализи, то овде није од значаја.

Психички харакири, био би, по Милошевићу, у томе што неко, пре свега на моралном плану, истиче оно што га приказује у најнеповољнијој светлости и чега би требало да се стиди или се доиста и стиди. Будући да то ради свесно и намерно, на тај начин личност која тако поступа наноси себи психички бол. Ако треба потражити неки пример у уметничкој књижевности, дакле у фикционалном 'свету', Милошевић наводи понашање јунакиње Достојевског Настасје Филиповне у *Идиоту*. Други пример узима он такође из Достојевског. То је лик Мармеладова из *Злочина и казне*. Добро упознат с опусом Достојевског, Милошевић наводи следећу Мармеладовљеву реченицу: „Можете ли ви, господине мој, не *можеће* ли него усудујете ли се ви гледајући на мене да тврдите да ја нисам свиња?“

Психички харакири састојао би се, дакле, у самоунижавању, у клеветању самог себе, у изазивању да се други људи о јунаку који ово узвикује изразе по могућности још тежим речима. За шта, уосталом, постоје добри разлози.

У стварном свету могу се такође наћи случајеви који би, по Милошевићевој замисли, добро илустровали феномен којим се бави. Каже нам се како је Андре Жид причао о неком свом веома сиромашном пријатељу, који је налазио за сходно да сиромаштво своје породице нарочито наглашава у друштву у којем би његова сестра евентуално могла да нађе себи мужа и тако се спасе од беде. Брат свесно и намерно то говори управо у таквим приликама не би ли себи нанео психички бол; то би онда био психички хакарири у стварном, а не фикционалном свету уметности, који се „темељи на психолошкој логици реалности“, како закључује Милошевић.

Читаоцу његовог есеја остаје да сам просуди да ли је овај доста штур извештај о томе шта је Жид, не знамо где и коме испричао „о једном свом пријатељу“, у којим околностима и са каквим последицима по оне којих се то тицало, рецимо по мајку и по сестру, довољан да се изведе овакав закључак о карактеру 'бола', штавише специфичног 'психичког хакаририја' брата који се помиње.

Важније је оно што читамо о метафизичком хакаририју, феномену по којем је и насловљен Милошевићев есеј. Ту је реч о болу који себи наносе људи формулишући одређене филозофске ставове о такозваној људској природи и њеним могућностима у свету таквом какав заиста јесте. Никола Милошевић наводи четири аутора који треба да поткрепе његова разматрања и учине нам јаснијим на шта се заправо мисли када се каже *метафизички хакарири*. То су Константин Леонтјев, Артур Шопенхауер, Фридрих Ниче и Освалд Шпенглер. Шта је заједничко у погледима и ставовима ових иначе по свему веома различитих људи, пре свега по ономе што су заступали у својим списима? Узимајући у обзир све разлике које их деле, могло би се рећи да је то њихов *јесимизам*. У чему би се састојао метафизички хакарири сваког од њих, судећи по ономе што наводи Никола Милошевић (допуњено донекле и оним што сам читалац о њима додатно зна)?

Леонтјев је познат као неумољиви критичар такозваног „ружичастог хришћанства“, што и Милошевић помиње у свом тексту. Овај, назовимо га: религијски мислилац (који је иначе писао и романе, а службовао је и као дипломата, и то управо на Балкану) држао је да човек не може ништа учинити за свој спас у долини плача у којој је осуђен да живи. Без натприродне, божанске интервенције он је потпуно немоћан да било шта 'поправи', кад је реч о људском удесу на Земљи. Износећи овакво гледиште, сугерише Милошевић, Леонтјев наноси себи одређени бол, карактеристичан за оно што би требало назвати метафизичким хакариријем. Како то разумети?

За разлику од Настасје Филиповне и Мармеладова, као књижевних ликована, и Жидовог пријатеља, као стварног човека, односно њихових исказа и понашања, који имају различит онтички статус, овде улогу, како Милошевић каже „сечива“ или, на другом месту, „боде-

жа“, којим филозоф рањава своје биће, има сложен интелектуални, односно филозофски систем. Кад је реч о Леонтјеву, Милошевић, не без разлога, показује извештајан опрез. „У овом случају метафизички харикири се комбинује с неким другим појавама које имају друкчије порекло.“ Доиста, с правом се можемо упитати да ли је Леонтјев своје песимистичке ставове, кад је реч о положају људи на овом свету, формулисао да би 'рањавао себе', да ли је тако писао само делимично с оваквим побудама и настојањима, или можда никаквог 'харикирија' ту уопште, у назначеном смислу, нема. Милошевић само у неколико речи помиње натприродну, односно божју интервенцију. У ствари, реч је о старом спору који се води у хришћанству: може ли човек добрим делима, трудом, молитвама, поштовањем установљених правила, 'издејствовати' своје спасење у вечности, или је он, због Пада, који погађа цео људски род без изузетка, у сваком случају толико дубоко огрезао у греху и злу да га, сасвим независно од његовог труда, добродетељи, великодушности и племенитости, само Бог својом милошћу, ако је испољи, може спасти? Ово последње заступао је Августин, оспоравајући Пелагијево становиште, по којем човек ипак нешто и сам у овом погледу може постићи. Пелагијанизам је осуђен као јерес, на снази је остало оно што је заступао Августин. Хиљаду година касије, спор ће се у заостреном облику поновити с појавом Лутера и његове 'реформације'. Ако уопште ишта, онда је спасоносно само „оправдање вером“, добра дела не значе ништа, тврдио је Лутер. Еразмо, добрим делом инспиратор Лутерове револуције и шизме до које је дошло у западном хришћанству, био је суздржанији и говорио је да, чак и ако би то било тачно, међу обичним људима то не треба разглашавати, јер ће они, у својој осведоченој слабости, такво гледиште погрешно разумети, то јест помислиће да могу да раде шта хоће и греше колико хоће, кад на спасење то ионако не утиче. Да је у тој ствари одлучујућа предестинација, то обичан свет ионако не разуме.

Ни Августин, ни Лутер свакако нису хтели да 'рањавају' себе и никакав метафизички харикири им се не може приписати. Утолико је врло проблематично да ли је и Леонтјев, много ближи Августину (и Лутеру), кад је реч о овом питању, него пелагијанизму, писао то што је писао да би тако створио „бодеж“ којим ће пробадати своје срце или своју душу. Спор је догматски, има дуг историјат, а шта су његови учесници у разним временима и веома различитим околностима *осећали*, то је веома тешко, ако не и немогуће утврдити.

Помињање „ружичастог хришћанства“ асоцира нешто упућенијег читаоца Милошевићевог есеја на Леонтјевљеву критику Достојевског, у коме је он видео сентименталног, слабог, 'ружичастог' хришћанина, који се поуздава у нешто у шта се прави и строг хришћанин какав је, по сопственом мишљењу, он, Леонтјев, ни у ком случају не може уздати.

Занимљиво је чиме Милошевић, кад говори о Леонтјеву, као и кад наводи остале ауторе који му служе за пример, аргументује да је ту, макар и уз примесе још понечег, посреди метафизички хакарири. Када руски аутор указује на трагичан положај човека на свету, његов „стил има некакву горку и необичну лепоту“, вели Милошевић. Ово „некакву“, очигледно није речено да би ту горку лепоту разводнило или обезвредило. (На другим местима Милошевић говори „неку“.) То може да изгледа и овако: док говори о човековој немоћи, Леонтјев говори на посебан начин, „његов начин казивања добија некакву чудну патетику, и необичну снагу“.

Шопенхауер, коме су теолошке расправе потпуно стране, мисли да човек може бити само несрећан, то је у природи ствари, а не допушта се ни могућност неке натприродне интервенције. Додуше, светац, уколико успе да сасвим потисне и угаси у себи оно што Шопенхауер назива „вољом“ (а што је понајпре налик нагонској природи код човека, у Фројдовом значењу, а и иначе, у свему што живи, и има метафизички смисао), човек се унеколико ослобађа патње, као јединог нормалног стања. Шта, по Милошевићу, спаја ову двојицу песимиста? „Принцип воље, који је извор исконске несреће човекове, управо и јесте повод за неке изузетно успешне стилске бравуре у текстовима овог филозофа.“ Доиста, Шопенхауер је писао добрим немачким језиком, а посебно убедљиво, могло би се рећи и заводљиво, у мање запетљаним текстовима, после главног дела *Свети као воља и њредсћава*, које најпре није имало никаквог одјека. Потоњи, популарније срочени текстови заиста се одликују успешним ’стилским бравурама’. Да ли то, међутим, доказује или барем индицира да је тим ’бравурама’ Шопенхауер рањавао себе, ковао „сечиво“ које ће заривати у своју душу?

Ничеа Милошевић у овом тексту назива Шопенхауеровим учеником. То је тачно уколико је реч о раном Ничеу. У *Несавременим размајрањима* сам Ниче говори у том смислу. Касније, међутим, он не само да не следи Шопенхауера, већ потпуно преокреће све што је од њега ’научио’. Ничеова „воља за моћ“ ни у ком случају није исто што и Шопенхауерова „воља“ из *Свети као воље и њредсћаве*, нити се та два појма могу вредновати на исти начин. Сасвим напротив. Оно што је за Шопенхауера најгоре и узрок неумитне патње, код Ничеа ће, као „воља за моћ“, задобити потпуно другачији статус, на супротном крају аксиолошке лествице, ако ове две ’воље’ уопште могу да се пореде и вреднују на филозофски релевантан начин.

Овде је, међутим, од интереса нешто сасвим друго. И Ниче је велики стилиста. Каже Никола Милошевић: „Ниче је покушао, али Ниче није нашао“ (неку утеху за свој иначе изразити, од Шопенхауеровог различит песимизам – Д. С.) „О томе сведочи опет она патетика, онај жар, она специфична горка лепота с којом филозоф пише о различитим облицима које узима воља за живот, односно воља за

моћ.“ И даље: „У Ничеовим списима су, извесно, најискренији, најприроднији, најубедљивији и најлепши управо они делови у којима се огледа онај разорни, негаторски и деструктивни вид његове филозофије.“ Дакле, не само најубедљивији или најприроднији, него и *најлепши*. Милошевићево списатељско надахнуће као да и само добија на снази кад говори о овоме.

Лейоџа сџила, јорка лейоџа... добијају статус аргумента да је посреди практиковање метафизичког харакирија.

Како стоји ствар са Шпенглером? У његовом главном (некад више него данас читаном) делу *Пројасџи Зайага* заступа се гледиште да једну културу, као затворену целину, смењује нека друга, јер претходна нужно у једном тренутку вене и пропада: међу њима, што је важно, не може бити никакве 'комуникације', никаквог стварног разумевања, а ако постоје напоредо, ово исто важи у подједнакој мери. Томас Ман, који није често писао о туђим књигама, али је, ако би добио финансијски повољну наруџбину, понекад то ипак чинио, саркастично се упитао, рецензирајући Шпенглерову књигу, која је у том часу у моди, откуд писац *Пројасџи Зайага*, као припадник једне одређене културе, зна какве су друге културе, ако већ тврди да је разумевање других културних кругова потпуно немогуће. То питање има смисао: не заузима ли Шпенглер можда неку екстремундану позицију, која му то сазнање омогућава? Милошевић, говорећи о Шпенглеру, не упушта се у ова питања и помиње само тужну судбину друштвених организама, који су пролазни и нужно пропадају, као што и у природи сваки организам мора да пропадне. Зато се, развија своју мисао Милошевић, целина ове филозофије „показује као нека врста бодежа који је уперен у срце самог филозофа“. Ова формулација и сама је у приличној мери патетична: бодез уперен у срце! (Узгред, Милошевић осуђује Томаса Мана, као неправедног, због његове квалификације Шпенглера као „паметног мајмуна Фридриха Ничеа“).

Шта је у свему томе овде важно? Две ствари. Најпре: „Као и у случају Леонтјева, Шопенхауера и Ничеа, тако и у случају Шпенглера неку врсту 'контролне реакције' за откривање метафизичког харикирија представља једна специфична и горка лепота казивања. Праве вредности Шпенглеровог стила, па и праве вредности његове интелектуалне конструкције ваља тражити управо тамо где је реч о пропадању.“

Тамо, дакле, где налазимо одговарајући стил и откривамо *јорку лейоџу казивања*, моћи ћемо с великом вероватноћом да констатујемо да је извршен и метафизички харакири одређеног аутора.

Друго, не мање важно. Иако се претходно речено може сматрати поруком овог есеја Николе Милошевића, не треба превидети ни исказе који сведоче о томе да је он свестан неопходности да повуче

неку границу важења те поруке, уколико би она, наиме, подразумевала да стил и горка лепота која се применом таквог стила постиже сведоче о томе да аутор који пише таквим стилем *самим њим* врши и метафизички харакири. Јер, како каже сам Милошевић на крају свог текста: „Феномен метафизичког харакирија представља изванредно компликовану комбинацију једног елементарног и изворног настојања личности да себи зада бол, да изазове, рекли смо, некакву комбинацију између горчине и задовољства, и једног компликованог филозофског система који игра улогу оруђа којим се наноси бол. Међутим, упоредо с функцијом наношења бола, ово сечиво којим се филозоф служи има и релативну независност. У овој тачци аналогии којом смо се послужили губи своју илустративну моћ.“

Од почетка је јасно да се овде о харакирију говорило фигуративно, да је „чудан обичај“, заправо ритуал, служио (можда у извесној мери и као преслободна) аналогиија. Стога Милошевић у завршном пасусу свог текста наглашава потребу да се феномен метафизичког харакирија детаљније и продубљеније испита.

Он сâм то никада није урадио.

Па ипак, за оне који познају или проучавају целину опуса Николе Милошевића овај есеј може се показати као прилично важан. Знајући за њега, читаоци потоњих Милошевићевих књига, слушаоци његових предавања или учесници у јавним полемикама или приватним разговорима с њим другачије ће разумети неке више пута и у различитим контекстима понављане формулације које су блиске овима о *јоркој лејоџи* или се надовезују на њих. Милошевић је све до краја свог стваралачког живота наглашавао важност и улогу меланхолије, писао је о тескоби и тузи коју човек осећа због 'непоправљивих грешака' које је некад направио, о изворима сете и доживљаја који су је донели. Посебно пак треба указати на то да је могуће уочити дубинску везу Милошевићевог наглашавања *јорке лејоџи* и посебног стила значајних аутора који су писали о деструкцији, пролазности, неумитном пропадању или неизбежним заблудама које одређују људски живот, са питањем које се код њега такође јавља, и које је можда кулминација ове струје његовог мишљења, а то је: да ли је могуће некако постићи да се оно што се једном десило 'поништи', није ли чак и свемогући Бог немоћан да анулира неки давнашњи ружан, посрамљујући или страشان догађај и тиме избрише доживљај који га прати, па самим тим и сећање на њега? Ово питање ће се, на свој начин, јавити и у Милошевићевим прозним творевинама насталим при крају његовог живота. Увек када се дотакне ових или сличних питања Милошевић сугерише да се с таквим сећањима и доживљајима повезује и нешто што има тешко одредљив поетичан карактер, неко болно, сетно или ражалашћујуће осећање. Штавише, као што сазнајемо из једне од последњих његових књига, он ово повезује и са проблемима теорије сазнања или

разних врста перцепције. Као што и сам каже, дуго је он понављао да у теорији Романа Ингардена, али и независно од ње, у уметности може постојати само један метафизички квалитет, и да је то метафизички квалитет трагичног. Свако ко би завирио у Ингарденову обимну књигу *Књижевно уметничко дело* лако би установио да Ингарден то није написао. Настрану питање колико се то што јесте написао о метафизичким квалитетима уклапа у целину његове онтологије књижевног уметничког дела. Како год, код њега стоји да метафизичких квалитета у великим делима светске књижевности има више. То ће најзад признати и сам Милошевић, објашњавајући своје раније, много пута понављане тврдње овако: када сам то говорио, односно писао, био сам меланхоличан. Сада, када сам мање меланхоличан, видим да то није тако, да је реч о превиду. Превид је условљен 'психичким фактором'.

Овде је неопходно уочити следећу разлику: једно је да ли ће наше тумачење неког проблема бити потпуно или делимично условљено, односно вођено и психичким факторима (као уосталом и претходним образовањем, интелектуалним предиспозицијама и циљевима интерпретације). Нешто сасвим друго је уочавање шта у неком тексту, који тек треба интерпретирати, заиста пише. Ако се ово пренебрегне, чему уопште тумачење? Оно ће нужно бити фалсификат, а и најпристрасније тумачење се у битном разликује од пуког фалсификата. Чак и ако би тумачење фалсификованог текста било однекуд *лејше*, оно се мора одбацити; у излагању појмљеног смисла неког текста лепота стила није непожељна, али стил који евентуално доприноси лепоти излагања ни у ком случају не може оправдати ни свесне ни ненамерне измене у тексту који је предмет анализе, односно тумачења.

Читалац и поштовалац свега што је Никола Милошевић говорио и написао мора се упитати: да ли су два и два четири само када то каже неко ко није у власти меланхолије, 'песимизма', обузетости *јорком лејошом*, или постојање, својства и вредности неких установљивих чињеница не зависе од расположења, односно 'психичких фактора', може се рећи и онога што је Хајдегер називао *Befindlichkeit*? До одговора на ово питање долази се, сва је прилика, и без већих умних напрезања.

ЛИТЕРАТУРА

Milošević, Nikola. "Metafizički harikiri". *Vidici* 9 (1967): 1, 15.

Dragan Stojanović

Philosophy as a Dagger

Summary

The paper involves a critical reading and reevaluation of the 1967 essay “Metaphysical Harikiri” by Nikola Milošević. Considered is Milošević’s differentiating between *mental* and *metaphysical harikiri*, as well as theoretical concepts of Konstantin Leontiev, Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche and Oswald Spengler, which Milošević used to underpin his own thesis that likened philosophy to a blade or a dagger, with which the philosopher wounds himself. Even though Milošević never republished it in his later publications, the essay is an important part of his opus, especially in terms of his interpretation of the so-called bitter beauty of style found in some philosophical works characterised by a pessimistic or melancholy undercurrent.

Keywords: Nikola Milošević, mental and metaphysical harakiri, mental pain, beauty of style, melancholy

Примљено: 3. 2. 2020.

Прихваћено: 1. 5. 2020.